

Bankacılık Sektörünün Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerine Nedensellik Analizi

Ahmet TURGUT¹
Aksaray Üniversitesi

Hacı İsa ERTAY²

Öz

Ekonomik büyüme bütün ülkeler açısından oldukça önemlidir. Ülke ekonomilerinin temel hedefleri arasında yer alan ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesi ve bunun yanında büyümenin sürdürülebilir kılınması gerekli olduğu kadar bir hayli de zordur. Büyüme etkileyebilecek birçok ekonomik faktör vardır ve bu faktörlerden birisinin de bankacılık sektörü olduğu söylenebilir. Bankalar para politikaları ve parasal kontrol için bir kanal olmakla birlikte, ekonominin yeniden yapılanmasında ve uzun dönemli sürdürülebilir makroekonomik istikrarın sağlanmasında etkili kurumlardır. Bu nedenle çalışma, Türkiye ekonomisi özelinde bankacılık sektörü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada bankacılık sektörü ve büyüme ilişkisinin Granger nedensellik ve Eşbütünleşme modeli ile incelenmesi suretiyle, literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır. Çalışma, Türkiye ekonomisine ait 2003:Q1-2013:Q4 arasındaki zaman serisini kapsayan GSYİH ile banka kredilerine ait üçer aylık verilerle yapılmıştır. Elde edilen bulgular, bankacılık sektöründen ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkilerini ortaya koymuştur. Bu ampirik sonuçlar, bankacılık sektörünün ekonomik büyümenin belirleyicisi olabileceğini ve bankacılık sektörünün ekonomik büyümede etkin bir araç olarak kullanılabileceğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler:

Büyüme, Bankacılık Sektörü, Nedensellik Testi, Eşbütünleşme

Effects of Banking Sector on Economic Growth: Casual Analysis on Turkey

Abstract

Economic growth is extremely important for all countries. The implementation of economic growth placing among basic goals of countries' economies and maintenance of this growth are very hard as well as being necessary. There are many economic factors that may affect growth and one of these factors can be said that the banking sector. In addition to their being means in monetary policy and monetary control, banks are effective in restructuring and creating a long term stable macro economy. Therefore, this study aims to present the close relationship between banking sector and economic growth in Turkish economy. In this study Granger Causality Test and Cointegration Model are applied to determine the relationship between banking sector and economic growth. In this way, we tried to contribute to the literature of economy. The study is carried out in the light of the datum of Gross Domestic Product of Turkey between the years 2003Q1- 2013Q4 and bank loans taken on quarterly periods. The findings of the study present causality relations from banking sector to economic growth. These empirical findings present that banking sector plays an important role in determining economic growth and banking sector can be used as a means in economic growth.

Keywords:

Growth, Banking Sector, Causality Test, Cointegration Model

¹ Yrd. Doç. Dr. , Aksaray Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, turgutreis61@hotmail.com

² Bilim Uzmanı, h.isaertay@gmail.com

Ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesi ve sürdürülebilir kılınması ülkeler için hayati bir önem taşımaktadır. Burada asıl önemli olan nokta büyümenin nedenlerinin bilinmesi ve bu doğrultuda hareket edilmesidir. Büyümei etkileyebilecek birçok ekonomik faktör bulunmakla birlikte finansal sistem içinde kendine oldukça geniş bir yer bulan bankacılık sektöründe bu faktörler arasında yer aldığı söylenebilir.

Finansal piyasalar günümüzde ülke ekonomileri için o kadar önemlidir ki finansal piyasaların aynı zamanda gelişmiş ve gelişmemiş ülkeler arasındaki temel farkı oluşturduğu da söylenmektedir. Bunun yanında özellikle Türkiye gibi kalkınmakta olan ülkelerin finansal sistemi büyük ölçüde bankacılık sektörüne dayanmakta ve modern dünyada yaşanan hızlı teknolojik gelişmeler sonucu iletişim ağlarının piyasalara ulaşım imkânlarını neredeyse sınırsız hale getirmesi, bankacılık sektörünü sürekli bir gelişme içinde yer almasına yol açmıştır.

Bankacılık sektörü, büyüme için gerekli olan fonlar ve tasarrufların toplanmasını sağlayarak pek çok projenin hayata geçirilmesine imkân vermektedir. Sektör dışında kalan kişi ve kurumların sisteme kazandırılmasıyla ülkedeki tasarruf miktarı artmakta ve artan tasarruflar sermaye birikimini destekleyerek kredi mekanizması yoluyla ekonomik büyüme ve istihdam yaratılmasını sağlamaktadır.

Bunun yanında bankacılık sektörünün ekonomik performansla olan ilişkisi her zaman pozitif anlamda devam etmemektedir. Özellikle son dönemlerde ülkelerin sık sık yaşadığı finansal krizler adeta ülkelerin korkulu rüyası olmuş, teknoloji ve ülkelerarası ekonomik ilişkilerin gelişmesi sonucunda ise krizler büyük bir hızla yayılmaya başlamışlardır. 2008 yılında baş gösteren finansal kriz bunun en güzel örneğidir. Yaşanan kriz, finansal piyasaların hem ülkeler hem de uluslararası piyasalar için ne kadar önemli olduğunu ortaya koymuştur. Yaşanan kriz sonucunda hemen hemen bütün ülkeler bankacılık sektörü üzerinde denetimlerini artırmış ve yeni tedbirler almıştır. Bu nedenle bankacılık sektörü ile büyüme arasındaki ilişki bütün ülkeler için her geçen gün çok daha önemli hale gelmektedir.

Bankacılık sektörünün ekonomik performansa olan etkisi ülkeden ülkeye değişkenlik göstermektedir. Bu değişkenliklerin nedenlerini açıklamada araştırmacılar arasında çeşitli görüş ayrılıkları vardır. Bazı görüşler bankacılık sektöründeki gelişmenin büyüme neden olduğunu; bazıları ise büyümenin bankacılık sektörünün gelişmesine neden olduğunu ifade etmektedirler. Ayrıca, büyüme ve bankacılık sektörünün karşılıklı etkileşime sahip olduğunu ya da büyüme ile bankacılık sektörünün birbirini etkilemediğini, hatta bankacılık sektörünün büyümei sınırladığını öne süren görüşler de mevcuttur. Bankacılık sektörü ile büyüme arasındaki ilişkinin yönü ve boyutu konusunda fikir birliğini sağlanamamış olsa da bu durum literatürün zenginleşmesine yol açmıştır.

Bankacılık sektörünün giderek büyümesi ve gelişmesi, bununla birlikte kredi hacmi ve bunun kredilere yansarak ekonomik gelişmeyi sağlayıp sağlamadığı çok fazla ilgi gören konulardandır. Bu çalışmada ise, sözü edilen ilişkiler kredi değişkeni tek başına kullanılarak ortaya konulmak istenmiştir.

Bu çalışma, modellemeyi oluşturan değişkenlere ait üçer aylık serilerden oluşan 2003:Q1-2013:Q4 dönemlerini kapsamaktadır. Çalışmanın bu dönemle sınırlandırılmasının nedeni, Türkiye'deki sermaye hareketlerindeki tam serbestleşmenin 1989 yılı sonrasında sağlanmış olması ve 2001 krizinden sonra bankacılık sektöründe yaşanan yeniden yapılanma sürecidir.

Mevcut literatürde konu ile ilgili yapılan çalışmalar, genellikle finansal gelişme-ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye yönelik yapılmıştır. Fakat bankacılık sektörü özelinde yapılan çalışma sayısının sınırlı olması ve yapılan literatür taramasına göre Türkiye üzerinde sadece bir çalışmaya rastlanmış olması konunun seçilmesinde belirleyici faktördür. Bu boşluk nedeniyle çalışmanın literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

Çalışmada Türkiye ekonomisine ait 2003-2013 verileri kullanılarak bankacılık sektörü ve büyüme arasındaki ilişki ekonometrik yöntemler kullanılarak incelenmiştir. Söz konusu değişkenler arasında

eşbütünleşme (cointegration) ve Granger nedensellik testine bağlı olarak analizler yapılmıştır.

Yapılan analizler neticesinde elde edilen bulgular, bankacılık sektöründen ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuçlar doğrultusunda, bankacılık sektörünün ekonomik büyümenin belirleyicisi olabileceği ve bu nedenle ekonomik büyümede etkin bir araç olarak kullanılabilirliği düşüncesi öne çıkmaktadır.

Literatür Taraması

Çalışmanın bu kısmında ekonomik büyüme ile bankacılık sektörü arasında ilişki ve literatür özeti sunulacak olup, literatürdeki ampirik sonuçlardan kısaca bahsedilecektir.

Ampirik çalışmaların büyük çoğunluğu finansal gelişmişlik ve büyüme arasındaki ilişkiyi incelemekte ancak finansal araçların likit yükümlülüklerinin GSYİH'ya (Gayri Safi Yurt içi Hasıla) olan oranı ve GSYİH içerisinde özel sektöre verilen yurtiçi krediler gibi finansal gelişmenin banka temelli ölçütlerini kullanmaktadır. Finansal sistem içinde yer alan bankalar, yerine getirdikleri fonksiyonlarıyla, ülke ekonomilerinin büyüme süreçlerinde önemli rol oynamaktadırlar.

Fakat ilk büyüme iktisatçıları, finansal sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisini tartışmamışlardır. Lucas (1988), çalışmasında ekonomik büyümenin açıklanmasında finansın etkisini önemsememektedir. Rabinson ise (1952), çalışmasında finansın büyümeye sebep olmadığını, reel sektörün ihtiyaçlarına cevap verdiğini belirtmektedir. Bununla birlikte literatürde, ekonomik büyümede finansal sistemdeki gelişmenin önemli bir rolü olduğu konusunda yaygın bir fikir birliği mevcuttur. Bu doğrultuda Joseph Schumpeter, 1911 yılında ekonomik büyüme sürecinde bankaların önemli bir rol oynadığını belirtmiştir (Levine, 2004: 1).

Bankalar kredi verirlerken toplumsal tasarrufları kullanacak olan firmalarda seçici davrandıklarından ötürü, tasarrufların etkin dağılımını sağlayarak ekonomik büyümeye neden olurlar. Böylelikle, Schumpeterci görüş, bankaların verimlilik artışı ve teknolojik değişimler üzerindeki pozitif etkisini

vurgulayarak ekonomik büyüme üzerindeki rolünü ortaya koymaktadır.

Ayrıca alternatif olarak geniş bir kalkınma ekonomisi literatürü, ekonomik büyümenin altında yatan en önemli anahtar faktörün sermaye birikimi olduğunu belirtmektedir. Söz konusu görüşe göre bankaların, yurtiçi tasarrufları artırmak ve yabancı sermayeyi yurtiçine çekmek suretiyle büyümeye sebep olduğu belirtilmektedir (Beck vd., 1999: 1).

Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki sınırlı sermaye birikiminin, hükümetlerin büyümeyi gerçekleştirme çabalarında önemli bir engel teşkil ettiği belirtilmektedir. Bu nedenle ekonomik büyümeyi destekleyecek sektörlere, sermaye birikimini gerçekleştirecek tasarrufların kredi yoluyla aktarılması büyük önem arz etmektedir. İlâveten gelişmekte olan ülkelerde, kurumsal yapıdaki zayıflıkların neden olduğu sorunların önüne geçmede de bankacılık sektörüne önemli görevler düşmektedir.

Bankalar, finansal aracılık faaliyetlerini yürütürlerken, ellerindeki sermayeyi daha verimli alanlara aktarma yönünde caba sarf etmektedirler. Bu bağlamda bankalar kurumsal anlamda daha güçlü işletme seçimine yönelerek, sermayenin etkin dönüşümünü sağlamak yoluyla yatırımları artırabilmektedirler. Örneğin Walter Bagehot (1873) ve Joseph A. Schumpeter (1912), çalışmalarında bankacılık sektörünün verimli yatırımları finanse ederek, kişi başına düşen gelirden ve büyüme oranında artışa sebep olduğunu belirtmişlerdir. Literatürde yer alan çalışmaların büyük bir kısmı ekonomik büyüme sürecinde bankacılık sektörünün önemli olduğu sonucunu yaygın olarak ortaya koymaktadır (Tsuru, 2000: 5).

Beck ve diğerleri (1999), bankacılık sektörü gelişimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yapılan analiz, yatay kesit ve dinamik panel yöntemi olmak üzere iki ayrı ekonometrik yöntemden oluşmaktadır. Yatay kesit, 63 ülke için 1960-1995 döneminde ülke başına tek gözlem kullanılarak, panel analiz ise 77 ülke için 1960-1995 döneminde beş yıllık veriler kullanılarak yapılmıştır (Beck vd., 1999:1-31). Çalışmada bankacılık sektörü gelişimi, finansal araçlar tarafından özel sektöre verilen kredilerin

GSYH'ye oranı, finansal gelişme, likit yükümlülükler ile mevduat banka varlıklarının, mevduat banka ve merkez banka varlıklarına oranı ile temsil edilmiştir. Yapılan analizin sonuçlarına göre, özel sektöre verilen krediler ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde önemli bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca bankacılık sektörü gelişimi ile verimlilik artışı arasında da önemli ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Bununla birlikte, bankacılık sektörü gelişimi ile fiziksel sermaye birikimi ve özel tasarruf oranı arasında da güçlü ve pozitif yönde bir ilişki tespit edilmiştir.

Beck ve Levine (2004), bankacılık sektörü gelişimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışma, 1976 ile 1998 yılları arasında beş yıllık verilerle toplam 40 ülke üzerinde panel analiz metoduyla yapılmıştır. Çalışmada bankacılık sektörü gelişimi, mevduat bankaları tarafından özel sektöre verilen kredilerin GSYH'ye oranını ile temsil edilmiştir. Yapılan analizler sonucu, bankacılık sektörü gelişimiyle ekonomik büyüme arasında önemli ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir (Beck ve Levine, 2004: 423-442).

Caporale ve diğerleri (2009), bankacılık sektörü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Analiz, 10 yeni Avrupa Birliği (EU) üyesi ülke için 1994-2007 döneminde yıllık veriler kullanılarak panel nedensellik yöntemi ile tahmin edilmiştir. Çalışmada bankacılık sektörü; özel sektör kredilerin GSYH'ye oranı ile temsil edilmiştir. Yapılan analiz sonucu, bankacılık sektörünün bu ülkelerde az gelişmiş olduğu ve bunun da ekonomik büyümeye katkısının sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan daha etkin bankacılık sektörünün ekonomik büyümeyi hızlandıracağı belirtilmiştir (Caporale vd., 2009: 1-39).

Hondroyannis ve diğerleri (2005), bankacılık sektörü gelişimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Analiz, Yunanistan ekonomisi için 1986-1999 döneminde aylık veriler kullanılarak nedensellik testi yöntemiyle tahmin edilmiştir. Çalışmada bankacılık sektörü, özel sektöre verilen banka kredilerinin toplamı ile temsil edilmiştir. Yapılan analiz sonucu, uzun dönemde bankacılık sektörü gelişimi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedenselliğin olduğu tespit edilmiştir (Hondroyannis vd., 2005: 173-188).

Agu ve Chukwu (2008), banka temelli finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Analiz, Nijerya ekonomisi için 1970-2005 döneminde Toda-Yamamoto Nedensellik Testi yöntemiyle tahmin edilmiştir. Çalışmada finansal gelişme, özel sektöre verilen banka kredilerinin GSYH'ye oranı, M2'nin GSYH'ye oranı, banka mevduat yükümlülüklerinin GSYH'ye oranı ve kredi mevduat oranı ile temsil edilmiştir. Yapılan analiz sonucu, finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönde ilişkili tespit edilmiştir. Banka temelli finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Buna göre mevduat ve kredi değişkenlerindeki gelişme ekonomik büyümeyi olumlu etkilemekte olduğu, ekonomik büyümeyle birlikte özel sektör kredilerindeki gelişmenin arttığı tespit edilmiştir (Agu ve Chukwu, 2008: 175-184).

Levine ve Zervos (1998), bankacılık sektörü gelişimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Analiz 47 ülke için 1976-1993 döneminde yıllık verilerin ortalaması alınarak her ülke için tek gözlem kullanılarak yatay kesit analizi yöntemiyle tahmin edilmiştir. Çalışmada bankacılık sektörü gelişimi, mevduat bankaları tarafından özel sektöre verilen kredilerin GSYH'ye oranı ile temsil edilmiştir. Yapılan analiz sonucu, bankacılık sektörü gelişimi ile ekonomik büyüme, sermaye birikimi ve verimlilik artışı arasında pozitif ve güçlü bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca, banka kredilerinin sermaye birikimini ve verimlilik artışını pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir (Levine ve Zervos, 1998: 537-558).

Webb ve diğerleri (2002), bankacılık sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Analiz, 55 ülke için 1980-1996 döneminde yıllık verilerin ortalaması alınarak yatay kesit analizi yöntemiyle tahmin edilmiştir. Çalışmada bankacılık sektörü, mevduat bankaları tarafından özel sektöre verilen kredilerin GSYH'ye oranı ile temsil edilmiştir. Yapılan analiz sonucu, bankacılık ve sigortacılık sektörlerinin verimliliği artırmak yoluyla, sermayenin etkin tahsisini sağlayarak ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir (Webb vd., 2002: 1-45).

Ünalmuş (2002), finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Analiz, Türkiye için 1970-2001 döneminde yıllık veriler kullanılarak zaman serisi yöntemiyle tahmin edilmiştir. Çalışmada finansal gelişme, yurtiçi kredilerin GSYH'ye oranı, özel sektör kredilerinin GSYH'ye oranı, özel kredilerin yurtiçi kredilere oranı, M2Y para arzının GSYH'ye oranı ve toplam kredilerin GSYH'ye oranı ile temsil edilmiştir. Yapılan analiz sonucu, Türkiye'de finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında kısa ve uzun dönemde çift yönlü nedenselliğin olduğu tespit edilmiştir (Ünalmuş, 2002: 1-11).

Aslan ve Küçükaksoy (2006), finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Analiz, Türkiye için 1970-2004 döneminde yıllık veriler kullanılarak zaman serisi nedensellik analizi yöntemiyle tahmin edilmiştir. Çalışmada finansal gelişme, özel sektör kredi hacmi büyüklüğü ile temsil edilmiştir. Yapılan analizin sonucu, finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Aslan ve Küçükaksoy, 2006: 12-28).

Özcan ve Ari (2011), finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Analiz, Türkiye için 1998-2009 döneminde çeyrek dönem veriler kullanılarak VAR modeli aracılığıyla tahmin edilmiştir. Finansal gelişme, mevduat, kalkınma ve yatırım bankaları tarafından özel sektöre sağlanan kredi hacmi değişkenleri ile temsil edilmiştir. Çalışmada, Türkiye'de finansal gelişme ile iktisadi büyüme arasında tek yönlü bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin yönünün de ekonomik büyümeden finansal gelişmeye doğru olduğu tespit edilmiştir (Özcan ve Ari, 2011: 121-142).

Demirhan ve diğerleri (2011), finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Analiz Türkiye için 1987-2006 döneminde üç aylık veriler kullanılarak zaman serisi nedensellik testi yöntemiyle tahmin edilmiştir. Çalışmada bankacılık sektörü gelişimi, özel sektöre verilen toplam banka kredilerinin GSYH'ye oranı ile temsil edilmiştir. Analiz sonucunda, Türkiye'de finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ayrıca, bankacılık sektörü gelişiminin

ekonomik büyümeyi borsa sektörü gelişiminden daha fazla etkilediği de tespit edilmiştir (Demirhan vd., 2011: 1-19).

Türk Bankacılık Sektöründe Yaşanan Krizler ve Büyümeye Etkisi

Tarihi süreç incelendiğinde bankacılık krizlerinin genelde banka bilançolarının kötüleşmesinden ve bilanço aktif yapılarının bozulmasından kaynaklandığı görülmektedir. Açık bir şekilde ifade etmek gerekirse geri dönüş yapmayan kredilerin çoğalması, menkul değerler piyasasındaki dalgalanmalar, reel sektörün daralması gibi nedenlerle bankaların aktif yapılarının bozulması bankacılık krizlerinin başlıca nedenleridir (Eren ve Süslü, 2001:664). Bankacılık krizlerinin başka bir tanımı da, bir veya birden fazla bankaya duyulan güvenin sarsılması, halkın aniden ve yaygın bir şekilde mevduatlarını çekmek için bankalara hücum etmesi olarak tanımlanmaktadır (Parasız, 1999: 53).

Türkiye'de ilk bankacılık krizi örneği, liberalizasyon sürecine girişle birlikte görülmektedir. Bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de finansal liberalizasyon sonrasında bazı krizler yaşanmıştır. Bu krizlerin ortaya çıkmasındaki temel neden, makroekonomik istikrar sağlanmadan, yeterli yasal ve kurumsal altyapı ve düzenlemeler gerçekleştirilmeden finansal liberalizasyon uygulamasına başlanmasıdır. 24 Ocak Kararıyla birlikte başlayan bu süreçte, kredi ve mevduat faiz oranlarının serbest bırakılması, "Bankerler Krizi" olarak bilinen finansal sektör krizinin 1982 yılında yaşanmasına yol açmıştır (Erdoğan, 2002: 124-125).

1970'lerin sonuna doğru yaşanan ödemeler dengesi problemleri sebebiyle ortaya çıkan ekonomik durgunluk, sanayinin döviz ihtiyacını da karşılayabilecek yeni bir sanayileşme stratejisinin uygulanması zorunluluğunu ortaya koymuştur. Ekonominin ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için gerekli olan finansal piyasalarda liberalizasyon ve derinleşmenin oluşturulmasına yönelik olarak, 1980 yılından sonra çeşitli yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılmıştır (Erdoğan, 2002: 125).

1980 öncesi dönemde dışa kapalı, ithal ikamesine dayanan, sabit kur rejiminin izlendiği bir yapı mevcut

iken, 24 Ocak 1980’de alınan kararlar ile finansal liberalizasyonu ve ihracata yönelik sanayileşme stratejisini başlatılmış, döviz kuru ve faiz politikalarında reform denilebilecek düzeyde değişiklikler yapılmıştır (Akyüz, 2003: 5).

Bu dönemde faizlerin serbest bırakılmasıyla birlikte bankerlik kuruluşları yasal düzenlemelerden uzak bir şekilde sayıca çok artış göstermiştir. Bankerler hem sermaye piyasası alanında, hem de banka dışı para piyasasında baş döndürücü bir hızla gelişmeye başlamışlardır (Akpınar, 2009: 1).

Serbest faiz ortamında çalışmak için yeni riskler oluşturulmuştur. 1 Temmuz 1980 tarihinde kredi ve mevduat faiz oranlarının serbest bırakılması (Temmuz Bankacılığı) tüketim harcamalarının azalmasına, tasarrufların banka ve bankerlere akmasına yol açmıştır. Daha çok para toplayabilmek amacıyla büyük bankerler, kendileriyle işbirliği yapan holding bankaları ve büyük kredi talebi olan anonim şirket gruplarıyla çalışıp tasarruf sahiplerine %60 civarında faiz ödüyorlardı. Küçük bankerlerin faizleri ise %140'lara kadar varmaktaydı. Bankalar ve bankerler arasındaki bu faiz farklılığı tasarruf sahiplerinin paralarını bankacılık sisteminden çekmesine ve bankerlere yönelmesine neden olmuştu (Boratav, 2002: 4).

Bankerlik sisteminin zayıf tarafı, sürekli para girişi gerektirmesiydi. İlk para yatıranın faizinin, ikinci para yatıranın parasıyla ödenmesi gerekiyordu. İflas edeceği baştan belli olan bu sisteme yönelik devlet yeterli düzenleme ve denetleme yapamamıştı. Nitekim sistem çok geçmeden tıkanı. Bankerlere ödenmeyen faizler ve anaparalar, bankerlerin de tasarruf sahiplerine faiz ödemelerini aksatmasına sebebiyet vermiştir. Yaklaşık 200 bin tasarruf sahibi mağdur oldu. Paralarını bankerlere kaptıran halk isyan etti, bazı bankerler öldürüldü, bazıları tutuklandı, bazıları da yurt dışına kaçtı (Akpınar, 2009: 1).

Bankerlerin iflası, kaçışı ve tasfiyeleri ile neticelenen bu deneyim, finansal alandaki yasal düzenlemelerin yeterli düzeyde olmadığı ve yapısal önlemler alınmasının şart olduğu kanaati her kesimde yerleştirmiştir. 1983 yılının Ağustos ayında çıkarılan “Bankerzedeler Yasası” ile devlet hiçbir haklı gerekçe

olmaksızın bankerzedelere 1 yıl içerisinde 200'er bin lira ödenmesini kararlaştırmış, bu yolla halkın mağduriyetini bir miktar azaltması amaçlanmıştır (Demir vd. 2008: 8).

1982 yılındaki Banker Krizin bankacılık sektörü açısından başlıca sonucu, mevduatın dağılımının bankalar arasında değişmesi olmuştur. Yaşanan kriz döneminde mevduat özel bankalardan kamu bankalarına doğru kaymış ve bu durum etkisini uzun bir dönem sürdürmüştür. Bu dönemde özellikle bankerlerde başlayan krizin ardından yaşanan mevduat çekilişleri sırasında, Merkez Bankası “son kredi mercii” görevini başarılı bir şekilde yerine getirmiş ve sistemin tıkanmasını ya da bir sorunun hissedilmesini önlemiştir. Sonuç olarak kriz, sistemik bir krize dönüşmemiştir (Akpınar, 2009: 1).

Hükümetin 1993 yılında faiz oranlarını düşürmesiyle birlikte fonlar döviz ve borsaya yönelmiş bunun neticesinde, döviz kurları yükselmiştir. Merkez bankasının müdahalede başarılı olamaması, belirsizlik ve dalgalanmaları beraberinde getirmiş, 1993 yılında borçlanmanın sınırına ulaşılmış ve Cumhuriyet tarihinde ilk defa toplam vergi gelirleri, iç borç taksit ve faiz ödemelerini karşılayamamıştır. 1993 yılının sonlarından başlayarak biraz da yerel seçimlerin etkisiyle Merkez Bankası'nın iç varlıkları hızla artarken dış varlıkları azalmıştır. Gerçekleşen bu kriz sinyallerine rağmen, Ocak 1994'de TL'nin değerinin yeterince düşürülmemesi ya da faiz oranlarının yeteri kadar yükseltilmemesi, ekonomiyi 5 Nisan'da krize sürüklemiştir (Yülek, 1997: 12).

Türk iktisat tarihinin en önemli krizlerinden biri olan 1994 krizi, Türk ekonomisini derinden etkilemiştir. 1994 yılında borç stokunda kamu açıklarından kaynaklanan artış ve yükselen faizler güven ortamının kaybolmasına neden olmuştur. 5 Nisan 1994 kararları ile başlangıçta devalüasyon sonucunda döviz kuru kontrolü sağlanmış, cari ve bütçe açıkları azaltılmış ve enflasyon hızı yavaşlamıştır. Bununla birlikte hedeflenen finansal reformlar gerçekleştirilemediğinden, finans sektöründeki sorunlar artmıştır (Fırat, 2008: 15). Makroekonomik istikrarın yakalanamaması sonucunda, 1997 yılında yeni bir kriz daha yaşanmıştır.

Bu yıllarda devlet iç borçlanmaya ağırlık verdiği için finansal sistem kaynak arayışını mevduattan bono gelirine yöneltmiştir. 1996 yılı sonuna kadar bu şekilde reel getiriler elde edilmiştir. 1997 yılında devlet bono ihalelerinin vadesini uzatmış ve getirisini de enflasyona endekslemiştir. Bu durum piyasa ve devlet açısından farklı sonuçlar doğurmuştur (Yılmaz, 2005: 61). Piyasa açısından arz talep dengesi bozulmak zorunda kalmış, kısa vadeli yüksek getiriler ile kredi taleplerini karşılayan bankaların nakit akışı bozulmaya başlamıştır. Devlet ise yükümlülüklerini bono ihaleleri ile yapmayınca, hazineyi devreye sokmuştur. Hatta Ziraat Bankasının bu maksatla kullanılması (Somcağ, 2007: 52) bankanın likit açığı yaşanmasına neden olmuş ve yükümlülüklerini yerine getiremeyen banka, sistemin tıkanmasına neden olmuştur. Merkez Bankasının devreye girmesiyle bankalar arası piyasa işlemleri ancak gerçekleşebilmiştir.

Yüksek reel faiz sunan Türkiye'ye, 1996-1998 yılları arasında yıllık ortalama 6 milyar dolar net sermaye girişi olmuştur (Somcağ, 2007: 53). Böylelikle cari açık kapatılmış ve ekonomiye de ek kaynak aktarılmıştır. İlaveten reel kur hedeflemesi yapıldığı için sanayide ihracat problemi de yaşanmamıştır. İstihdam artışı getirmese de ihracata dayalı bir büyüme gerçekleşmiştir. Bu dönemde büyüme hızları sırasıyla, %7,9, %7,4 ve %8 olmuştur.

1995-1999 yılları arasında 1994 krizine yol açan ekonomik veya siyasi faktörlerde herhangi bir iyileşme yaşanmamış, dengesizlikler yapay tedbirlerle bastırılmaya çalışılarak doğabilecek krizler geçiştirilmeye çalışılmıştır. Bu süreç içerisinde yaşanan Asya, Rusya ve Brezilya krizleri ile 1999 Ağustos ayında yaşanan Marmara depreminin getirdiği ekonomik daralma, 1999 yılı sonunda Enflasyonu Düşürme Programı'nın yürürlüğe konulmasına neden olmuştur. Uygulanan program, dengesizlikleri sürdürülemez katar artmış ekonomi ile uluslararası rekabet gücü azalmış reel sektör yapısını düzeltmeyi hedeflemiştir. Ancak üç yıllık bir dönemi kapsayan bu dezenflasyon programı henüz başlangıç aşamasındaki hatalar ve uygulama sürecindeki aksaklıklar nedeniyle kendisinden bekleneni gerçekleştirememiştir (Çayırılı, 2012: 1).

2000 yıllarına gelindiğinde Türkiye, ödemeler dengesi problemi bulunmayan, bununla birlikte kronik enflasyonu yaşayan, kamu iç borcu sorunu ağırlaşmış ve kırılgan bir bankacılık yapısına sahip bir görünüm çizmektedir. Bu şartlarla birlikte, IMF ile döviz kurunu nominal çapa olarak kullanan para ve kur politikasını destekleyen sıkı maliye politikasından oluşan üç yıl süreli bir istikrar programı uygulamaya konulmuştur (Mangır, 2006: 459-472).

Krizle yönelik Merkez Bankası tarafından yapılan müdahaleler kapsamında, kamu bankaları ve TSMF'ye devreden bankalar için likidite desteği sağlanmış, devlet borçlarının çevrilmeme riskini daraltarak, faiz oranlarının düşmesini kolaylaştırmak ve bankaların açık pozisyonlarını kapatmalarına yardım etmek maksadıyla iç borç takası yapılmış, bütçeyi finanse etmek için IMF kredisi kullanılmıştır (Serdengeçti, 2002: 36). 1989'dan bu tarafa yürütülen sıcak para-iç borç politikası sonucunda fazla Hazine bonusu stoku ve açık döviz pozisyonu yaşayan bankacılık sistemi, bu krediyle biraz olsun rahatlamıştır.

Enflasyonu Düşürme Programı'nın uygulanmaya başlamasıyla birlikte faiz oranları hızla düşmeye başlamış, enflasyon son 14 yıldan bu yana ilk defa %30'un altına düşmüş, üretim ve iç talep canlanmaya başlamıştır. Fakat TL'nin beklentilerin üzerinde reel değer kazanması, iç talepte görülen hızlı canlanma, ham petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynaklarının fiyatlarının artması ve Euro/Dolar paritesindeki gelişmeler neticesinde, 2000 yılı itibari ile cari işlemler açığı beklentilerin üzerinde artmıştır (Atamtürk, 2007: 85).

Bununla beraber yapısal reformlarda yaşanan yavaşlama, kamu bankalarına ilişkin düzenlemelerde gerçekleşen problemler, siyasi belirsizlikler ve küresel sermayenin gelişen piyasalara karşı daha kaygılı yaklaşması, Türkiye'ye yabancı sermaye girişinin 2000 yılının son döneminde azalmasına yol açmıştır. Yaşanan bu gelişmeler neticesinde 2000 yılı Kasım ayında kriz yaşanmıştır. Gerçekleşen krizin ardından, finansal piyasalardaki riskler ve ekonominin krize karşı duyarlılığındaki artış, 2001 Şubat'ında yeni bir krizin ortaya çıkmasına ortam hazırlamıştır (Yığıtoğlu, 2005: 7).

Bankalar açık pozisyonlarını kapatma temayülü içerisinde olduklarından, dövize olan talep artmış ve piyasadaki TL likiditesi kâfi derecede olmadığından bankalar arasındaki faizler yükselmeye başlamıştır. Yerli bankalar açık pozisyon kapatma kaygısı içinde, yabancılar da yıl sonu hesaplarını kapatma kaygısı içinde olunca döviz talebi artmış, bu gelişme de doğal olarak faizleri bir miktar yukarıya çekmiştir. Yaşanan kısa vadeli sermaye çıkışı neticesinde cari işlemler açığı artmış ve bankacılık sektöründeki bozulma Türkiye'yi çıkmaza sokmuştur (Fırat, 2008: 45).

Meydana gelen bu gelişmeler neticesinde pek çok küçük ve orta ölçekli banka Mevduat ve Sigorta Fonu'na devredilmiş, ekonomide ve bankacılık sektöründe yapısal düzenlemelere gidilmiştir. Özel bankaların mali yapılarının güçlendirilmesi için "Yeniden Yapılandırma Programı" adı altında çok özel bir denetime tabi tutulmuştur. Kamu bankalarının ise bilanço yapıları güçlendirilmiş ve bu bankaların faaliyet verimliliğinin artırılmasına özel bir önem verilmektedir. BDDK kurularak, bankacılık sektörüne belirli düzenlemeler ve sınırlamalar getirilmiş, yapısal reform yapılmıştır (Öztürk, 2005: 1).

2000 yılı içinde uygulanan "Döviz Kuru Çapasına Dayalı Enflasyonu Düşürme" programının arka arkaya yaşanan iki krizle birlikte çökmesinin ardından, ilk önce "Yeni Ulusal Program" daha sonra da "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP)" 15 Mayıs 2001 tarihinde kamuoyuna duyurulmuştur. 2001 yılında uygulanan istikrar programının temel hedefleri, sürdürülemez boyutlara varan kamu kesimi iç borç dinamiğinin ortadan kaldırılması, ekonominin dış desteğe muhtaç olmadan güçlü ve sağlıklı bir yapıya kavuşturulması ve bu amaca uygun olarak finansal piyasaların yeniden yapılandırılarak bankacılık kesimine işlerlik kazandırılması olarak belirlenmiştir (Yiğitoğlu, 2005: 7).

1990'lı yıllardan bu yana Türkiye ekonomisinde sık olarak yaşanan krizlerde dışsal etkenlerin de rolü olmakla birlikte, krizlerin başlıca nedenleri; sürdürülemez iç borç dinamiği oluşması ve başta kamu bankaları üzere finansal sistemdeki sağlıksız yapının kalıcı bir çözüme kavuşturulamaması olmasıdır (Atamtürk, 2007: 85).

1990-2008 döneminde Türkiye ekonomisi yıllık ortalama % 4,1 dolayında büyümüştür. Türkiye'nin gelişme düzeyi dikkate alındığında, bu oranın düşük olduğu söylenebilir. Türkiye ekonomisinin büyüme oranı, görece düşük olmasının yanında, oldukça istikrarsız bir seyir izlediği, anlaşılmaktadır (Yiğitoğlu, 2005: 7).

1989-1994 arasında büyüme hızı görece yüksek seyretmiş, 1996-2001 arasında ise milli gelir neredeyse aynı düzeyde kalmıştır. 2002 yılıyla birlikte büyüme hızının önemli ölçüde arttığı görülmektedir. 2002-2007 dönemindeki yıllık ortalama büyüme oranı % 6,7 olarak gerçekleşmiştir. İncelenen dönemde en yüksek büyüme hızına % 9,4 ile 2004 yılında ulaşıırken, ekonomi 1994 yılında yaşanan ekonomik kriz ile birlikte % 5,5 oranında, 1999 yılında yaşanan depremin etkisiyle % 3,4 oranında ve 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz sonucu % 5,7 oranında küçülmüştür (www.tcmb.gov.tr).

1995 ve sonrası dönemde pek çok gelişmekte olan ülke finansal kriz yaşamıştır. 1995 Meksika krizi ile başlayan, 1997 Güneydoğu Asya krizi ile devam eden ve nihayet 2001 Türkiye, 2002 Arjantin krizleri ve 2008 Küresel krizi ile şimdilik sona eren bu finansal krizler dizisi diğer krizlerden farklı bir grup olarak ele alınmayı gerektiren bir özelliğe sahiptirler. Bu krizlerin sonuçları ve onların incelenmesi neticesinde elde edilen bilgiler, 1980'li yılların başından bu yana devam eden bir paradigmayı yıkmıştır. Bu değerler dizisi, ana unsuru döviz kurlarının baskılanması olan bir politikalar demetiyle yurtdışı kaynak edinmede bir avantaj sağlamak ve sağlanan yurtdışı kaynakla hızlı bir şekilde büyüme anlayışına dayanmaktadır (Aslan, 2006: 6). Kamu maliyesinde artan dengesizlikler ve bu dengesizliğin finans kesiminde bazı zafiyetlere neden olması, dış kaynak kullanımının artan risk ve yüksek belirsizlik dâhilinde azalması, buna bağlı olarak büyüme eğiliminin azalması gibi olgular benzerlik göstermektedir (Ertunç, 2010: 2-5).

Güneydoğu Asya ülkeleri tarafından uygulanan sıcak para politikalarının oluşturduğu finansal risk, genellikle reel kesim firmaları üzerinde kalmış ve bu durum dış kaynak kullanımını azaltırken ekonomik faaliyetteki yavaşlama eğilimini hızlandırmıştır. Türkiye'de ise bahsedilen finansal risk genellikle

bankacılık sistemi üzerinde yoğunlaşmıştır. Buna rağmen Türkiye’de ekonomik faaliyetlerde yavaşlama bağlamında ortaya çıkan sonuçlar, Güneydoğu Asya ülkelerinden farklı olmayacaktır. Zira Türkiye’de finans kesiminde ortaya çıkan bir krizin, parasal aktarım mekanizmaları kanalıyla reel kesimi etkileyeceği bilinmektedir. Mekanizması farklı olsa dahi dış tasarruflardaki azalmanın büyüme üzerindeki baskın negatif etkisi de benzer yönlerden birisidir (Arslan, 2006: 6).

2007 yılına gelindiğinde ise ABD mortgage piyasasındaki çöküş ve diğer sanayileşmiş ekonomilerde konut patlamasının tersine dönmesi, tüm dünyaya kısa sürede yayılmıştır. Verdikleri kredileri tahsil edemeyen bankalar kaynak zayıf içine girmişler ve finansal piyasalarda oluşan güvensizlik ortamı neticesinde bankalar birbirlerine borç verme konusunda çekingen davranması, likidite sorununu doğurarak mali sistemin bozulmasına yol açmıştır (Demir vd. 2008: 8). Mortgage krizi olarak ortaya çıkan bu durum bir likidite krizine dönüşmüştür.

7 Eylül 2008 tarihinde Fannie Mae ve Freddie Mac’in yönetimini Federal Emlak Finansmanı Otoritesi (Federal Housing Finance Agency-FHFA) devralmış, 16 Eylül 2008 tarihinde American International Group (AIG) adlı dünyanın en büyük sigorta şirketinin hisse senetleri % 60 değer kaybetmiş ve ABD Merkez Bankası (FED) tarafından yüksek miktarda mali destek sağlanmıştır (TCMB 2008b: 1). Bunların yanı sıra ABD’de 2007 yaz ayında ABD’nin en büyük yatırım bankalarından biri olan ve 158 yıllık bir geçmişe sahip bulunan Lehman Brothers’in çok yüksek düzeye çıkan borçlarını ödeyememesi sonucu 15 Eylül 2008’de iflasını açıklamasıyla kriz şiddetini arttırmış ve diğer piyasalara yayılarak global bir krize dönüşmüştür (Melvin ve Taylor 2009: 1243-1245).

Mortgage sistemi birçok ülkede uygulanan bir sistem olmasına rağmen, Türkiye’de bu konuyla ilgili yasa Şubat 2007’de meclisten geçmiştir. Türkiye’de ABD’deki gibi bir mortgage sisteminden söz etmek mümkün olmadığı için Türkiye’de bir mortgage krizinden bahsetmek olanaksızdır. 2008 yılının üçüncü çeyreğinde etkisini arttıran global kriz Türkiye’yi doğrudan etkilenmemekle beraber, krizin etkileri Türkiye’de sınırlı bir negatiflik oluşturmuştur. Krizle

beraber finansal piyasalarda başlayan tedirginlik ve yurtdışı borsalarında yaşanan kayıplar, İMKB’ye de olumsuz yansımış ve düşüşlere neden olmuştur. Türk Lirası’nda, yabancı yatırımcıların artan dolar talebi nedeniyle kayıplar görülmüştür (Apak ve Aytaç, 2009: 218-219).

Kriz döneminde risk algılaması olumsuz etkilenmiştir. Böylece gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de yatırımcıların risk almalarında ki azalma sonucu sermaye çıkışları yaşanmış ve yabancı kaynak bulmak zorlaşmıştır (Ünal ve Kaya 2009: 4). Yanı sıra para birimlerinde ve yatırım araçlarında önemli derece de değer kayıpları olmuştur. Finansal koşullardaki sıkışıklığı önlemek için Kasım ve Aralık ayları içerisinde kısa vadeli faiz oranlarında toplam 175 baz puanlık bir indirimle gidilmiştir.

Krizin Türkiye’deki diğer bir etkisi ise sorunlu kredi oranını arttırmasıdır. Toplam krediler içinde, sorunlu kredilerin payı giderek artmaktadır. Kriz sonrası süreçte bankaların, geri ödenemeyen krediler dolayısıyla el koydukları malların sayısı büyük oranda artmıştır. Bu dönemde küresel kredilerin azalması, kredi maliyetlerinin artması ve yurtdışı pazarlarının daralması sonucu krizden reel kesimde fazlasıyla etkilenmiş ve büyük kayıplar yaşamıştır. Reel kesimin daralması işsizlik oranlarını arttırmış ve işsizlik 2008 yılında ortalama % 11 olmuştur (Alptekin, 2009: 2).

2008 yılı üçüncü çeyreğinde Türk bankacılık sektörünün kârlılık performansı azalmıştır. Bunda ise tahsili gecikmiş alacakların arttırmasının etkisi büyüktür. Sektörün sermaye yeterlilik rasyosu ise, öz kaynakların artışı ve risk ağırlıklı aktiflerin artış hızının yavaşlaması sonucu artmıştır. Bankacılık risklerinin arttığı bu dönemde sektörün sağlamlığının göstergesi olarak takip edilen Finansal Sağlamlık Endeksi; kârlılık, sermaye ve faiz riski endekslerindeki azalış sonucu Eylül 2008’de gerilemiş olmasına rağmen, olumlu seviyesini korumuştur. Küresel krizin etkileri sonucu finansal piyasaların geleceği açısından, risklerin etkin bir şekilde yönetilmeleri gerekmektedir. Bu nedenle, mali disiplinden taviz verilmemeli ve kamu otoritelerinin gereken tedbirleri zamanında alması sağlanmalıdır (TCMB, 2008a: 1).

Türk bankacılık sektörü krizin etkilerini hissetmesine rağmen bazı gelişmiş ve diğer gelişmekte olan ülkelere oranla krize çok daha hazırlıklı ve güçlü girmiştir. Bu da krizde Türk finansal sisteminin sağlam kalabilmesinde en büyük etkindir (Bastı 2009: 89-103). Türkiye'nin kriz karşısında bu kadar güçlü olmasının en büyük nedeni; 2001 krizi sonrasında bankacılık sektörünün yapılandırılması, düzenleyici ve denetleyici çerçevenin sağlanması, bankaların sermaye yapılarının güçlendirilmesi, problemleri bankaların sistemden çeşitli yöntemlerle uzaklaştırılması ve TCMB tarafından uygulanan makroekonomik politikalar olduğu söylenebilir (Civelek, 2009: 2).

Türk bankacılık sistemi, 2001 krizinden aldığı dersler nedeniyle kredi vermek konusunda hassas davranmaktadır. 2008 küresel kriziyle de güven veren ve istikrara katkı yapan bir çaba sergilemektedir. Fakat tek başına bankacılık sisteminin sağlıklı işlemesi, istikrarlı bir piyasa ekonomisi için yeterli görülmemekte, reel sektör-bankacılık ilişkisi mutlaka güçlendirilmelidir (Alptekin, 2009: 2).

Kriz sonrası bankacılık sektörünün kredi büyümesi, diğer gelişmekte olan ülkelere oranla parasal sıkılaştırmanın da etkisiyle sınırlı kalmıştır. Ayrıca kurumsal krediler azalma eğilimi göstermiş ve bu kredilerin büyüme oranı düşmeye başlamıştır. Bu nedenle TCMB'nin yüksek faiz politikasının etkisi ile Türkiye portföy ve kısa süreli kredi plasmanlarını ülkeye çekmiştir. Böylece büyüme oranını bütçe açığı ve cari açık ile finanse etmiştir (Çolak, 2009: 3). Büyüme oranı 2008 yılında %0,7 olurken, krizin dip yaptığı 2009 yılında %-4,8 düzeyinde gerçekleşmiştir. Kriz sonrası dönemde ise sırasıyla 2010 yılında %9,2, 2011 yılında %8,8, 2012 yılında %2,1 ve 2013 yılında ise %4,1 olarak gerçekleşmiş ve pozitif bir seyir izlemiştir (www.tuik.gov.tr).

Ampirik Sonuçlar ve Bulgular

Değişkenlerin Tanımlanması

Modelde 2003:Q1-2013:Q4 (44 gözlem sayısı) dönemi arasında üçer aylık veriler kullanılmıştır. Modelde kullanılan değişkenler "Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)" ve "Orta ve Uzun Vadeli Toplam Krediler

(OUVTC)" dir. Ampirik çalışmada bankacılık sektörü göstergesi olarak orta ve uzun vadeli toplam krediler (OUVTC) kullanılmıştır. Ekonomik büyüme göstergesi olarak da sabit fiyatlarla (1998 fiyatları) GSYİH (GDP) kullanılmıştır. Modele alınan değişkenlerden reel GSYİH verileri Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden; bankacılık sektörünü temsil eden orta ve uzun vadeli toplam krediler (OUVTC) ise Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'nun Türk Bankacılık Sektörü İnteraktif Aylık Bülteninden alınmıştır. Verilerin analizinde "E-views6.0 beta" ekonometrik programından faydalanılmıştır.

Tablo 1: Modellemede Kullanılan Değişkenler

GDP	Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
OUVTC	Orta Uzun Vadeli Toplam Krediler

Literatürde genel olarak finansal gelişmişlik üzerinden büyüme olgusu açıklanmaya çalışılmış, inceleme ve çalışmalar bu yönde yapılmış, ancak bankacılık sektörü üzerinde pek fazla durulmamıştır. Özellikle bizim gibi gelişmekte olan ülkelerde finansal sektörün büyük bir kısmını bankacılık sektörü temsil etmektedir. Bu nedenle finansal gelişmişlik düzeyi de bankacılık sektörünün büyüme ve gelişmesiyle paralel seyretmekte, sistemin çoğunluğunu bankacılık sektörü temsil etmektedir. Buradan hareketle finansal sektör içinde büyük bir paya sahip olan bankacılık sektörünün temsili için seçilen verilerde bir anlamda finansal gelişmişliği temsil etmektedir. Yapılan literatür taramasında gerek finansal gelişmişlik gerekse bankacılık sektörü gelişmişlik düzeyi ölçümü noktasında kesin bir fikir birliği bulunmamaktadır. Bu yüzden bankacılık sektörü ve finansal gelişmişlik düzeylerini ölçmede çok farklı yöntemler kullanılmaktadır. Bir ülkenin bankacılık sektörünün gelişmişlik düzeyini değerlendirmede çok önemli sorunlardan biri bankacılık sektörü gelişiminin ölçülmesinde kullanılacak olan değişkenlerin seçilmesidir. Hem bankacılık sektörü hem de finansal gelişmişliğin ölçülmesinde kullanılan değişkenler genelde M1, M2 M3'ün GSYİH'ye oranı, özel sektör kredilerinin GSYİH'deki payı, özel sektör kredilerinin toplam yurtiçi krediler içindeki payı ve bankacılık kesimi bilanço büyüklükleri gibi değişkenler kullanılmaktadır (Report, 2013: 20-45).

Reel GSYİH (GDP) ve Orta ve Uzun Vadeli Toplam Kredilerin (OUVTC) doğal logaritmaları alınmıştır. Ayrıca gerekli duyulan değişkenlere mevsimsel düzeltme uygulanmıştır. Buna göre Reel GDP ve OUVTC değişkenlerine mevsimsel düzeltme (Eviews 6-beta_X11) uygulanmıştır. Reel GDP değişkenine ait verilerin hesaplama yöntemleri farklılık arz ettiğinden, 1998 bazlı veriler kullanılmıştır.

Birim Kök Test Sonuçları

Çalışmada öncelikle değişkenlerin durağan olup olmadığı belirlenmelidir. Bu amaçla, uygulamaya geçmeden önce değişkenlerin durağanlık durumu Augmented Dickey-Fuller birim kök testine göre araştırılmıştır.

Değişkenlere ait ADF birim kök sonuçlarına Tablo 5'de yer verilmiştir. Yukarıda açıklamalarına yer verilen değişkenler (GDP ve OUVTC) öncelikle seviyede daha sonra da birinci farklarında durağanlık testine tabii tutulmuştur. Her iki değişken için seviyesinde yapılan birim kök testleri sonuçları değişkenlerin durağan olmadığını, bir diğer ifadeyle serilerin birim kök içerdiğini göstermektedir. Durağan olmayan serilerin farkları alınarak durağan hale getirilmektedir. Bu doğrultuda her iki serisinde farkı alınarak yeniden durağanlık testine tabii tutulmuştur. Farkı alınmış serilerin %1 anlam düzeyinde durağan oldukları ADF birim kök testi sonuçlarından anlaşılmaktadır. Bu

durum serilerin I(1) düzeyinde entegre olduğunu göstermektedir. Serilerin birinci farkında durağan çıkmaları, GDP ve OUVTC serileri arasında eşbütünlüğün veya uzun dönemli ilişkinin var olup olmadığını araştırmak için gerekli ön koşulu sağlamaktadır.

Tablo 2: ADF Birim Kök Sonuçları

Değişkenler	Düzyey		Birinci Fark	
	ADF Değerleri	Olasılık Değerleri	ADF Değerleri	Olasılık Değerleri
GDP	-1.042	(0.730)	-21.646	(0.000)***
OUVTC	-2.806	(0.065)	-5.000	(0.000)***

Not: *** %5 anlamlılık düzeyinde durağan olduğunu göstermektedir.

Birinci farklarında durağanlaşan serileri için ilerideki analizler için uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Tablo 3'da LR (Likelihood), FPE (Final Prediction Error), AIC (Akaike Information Criterion), SC (Schwarz Information Criterion), HQ (Hannan-Quinn Information Criterion) kriterlerinden yararlanarak en uygun gecikme uzunluğu tespit edilmiştir. Buna göre, uygun gecikme uzunluğunun bilgi kriterlerinin tamamında 3 olduğu tahmin edilmiştir. Ancak eşbütünlük analizinde 3'den geriye doğru gidilerek 1 gecikme uzunluğu kullanılmıştır.

Tablo 3: Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Gecikme Uzunluğu	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	0.004780	0.332342	0.416786	0.362875
1	214.9993	1.75e-05	-5.278449	-5.025117	-5.186852
2	35.84938	7.69e-06	-6.102717	-5.680497	-5.950055
3	27.10960*	4.15e-06*	-6.724220*	-6.133112*	-6.510494*
4	5.114455	4.33e-06	-6.689202	-5.929206	-6.414412

Not: * işareti ilgili kritere göre uygun gecikme uzunluğunu göstermektedir.

LR: Ardışık Uyumlaştırılmış LR test istatistiğini, FPE; Son tahmin kriterini, AIC; Akaike Bilgi Kriterini, SC; Schwarz Bilgi Kriterini, HQ; Hannan-Quinn Bilgi Kriterini göstermektedir.

Değişkenler arasında eşbütünlüğün olup olmadığının sınındığı bir diğer yöntem ise Johansen eşbütünlük testidir. Johansen eşbütünlük test sonuçlarına göre değişkenler arasında en az 1 eşbütünlük denkleminin var olduğu %5 kritik

değerde reddedilemediğini göstermektedir. Her iki test sonuçları GDP ve OUVTC serilerden oluşan sistemde değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisinin olduğunu yani serilerin uzun dönemde birlikte hareket ettiğini ifade etmektedir.

Tablo 4: JohansenEşbütünleşme Test Sonuçları

Öz Değer	Trace Testi (TT)	%5 Kritik Değer	Olasılık	Eşbütünleşme Sayısı
0.742239	65.26127	15.49471	0.0000	Hiç*
0.179728	8.320996	3.841466	0.0039	En Çok 1*
Öz Değer	Maximum Eigenvalue (ME)	%5 Kritik Değer	Olasılık	Eşbütünleşme Sayısı
0.742239	56.94028	14.26460	0.0000	Hiç*
0.179728	8.320996	3.841466	0.0039	En Çok 1*

Not: *0.5 seviyesinde hipotezin reddedildiğini göstermektedir.

lnGDP'ye göre normalize edilmiş eşbütünleşme denklemi Tablo 5'de gösterilmiştir. Verilen katsayılar uzun dönem denge değerlerini göstermektedir. Parantez içindeki değerler standart hataları, köşeli parantez içindeki değerler ise t değerlerini ifade etmektedir. Kullanılan model aşağıda Denklem (1) ile verilmiştir.

$$\text{Model 1: } \ln \text{ GDP} = \alpha + \beta \ln (\text{OUVTC}) + \varepsilon \quad (1)$$

Tablo 5: Normalize Edilmiş Denklem ve HDM katsayısı

Eşbütünleşme Denklemi;	lnOUVTC (-1)	lnGDP (-1)
Denklem 1	1	-7.269797 (0.011924) [-24.8114]
ECM Katsayısı	-0.029452 [-2,53]	

Not: Standart Hatalar ( ) ile ve t istatistikleri [ ] ile gösterilmektedir.

Hata düzeltme katsayısının değeri 0.03'dir. Bu sonuca göre orta uzun vadeli toplam kredilerde kısa vadede

Tablo 7: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Değişkenler	Gözlem	F istatistiği	P-Olasılığı
H0: OUVTC, GDP'ninGranger nedeni değildir.	44	2.034084	0.1538
H0: GDP, OUVTC'ninGranger nedeni değildir.	44	3.883966	0.0487

Granger nedensellik analizinden elde edilen sonuçlar % 5 hata payı ile değerlendirildiğinde, 0.1538>0.05 olduğundan Ho reddedilir. Yani orta ve uzun vadeli toplam krediler, GSYİH üzerinde nedensel etkiye sahiptir. Böylece ana hipotez reddedilmiş ve alternatif hipotez kabul edilmiştir. Bu durum, bankacılık sektöründeki gelişmelerin ekonomik büyümenin nedeni olduğunu ifade etmektedir. Diğer değişken değerlendirildiğinde ise, 0.0487<0.05 olduğundan Ho kabul edilir. Yani Reel GSYİH, orta ve uzun vadeli

gerçekleşen sapmaların her üç ayda yaklaşık 0.03 kadarının ortadan kalktığı söylenmektedir. Diğer bir deyişle, uzun dönem dengesi yaklaşık olarak 33 dönem gibi bir sürede tekrar yakalanabilecektir.

Tablo 6: Hata Düzeltme Modeli

Hata Düzeltme	D (lnOUVTC)	D (lnGDP)
CointEq1	-0.029452 (0.011636) [-2.53090]	0.191658 (0.01998) [9.59336]
D (lnOUVTC (-1))	0.287328 (0.13702) [2.09694]	0.280429 (0.14229) [1.97078]
D (lnGDP (-1))	-0.156659 (0.10984) [-1.42621]	0.698542 (0.11407) [6.12393]
C	0.062927 (0.01398) [4.50226]	-0.020457 (0.01451) [-1.40944]

Not: Standart Hatalar ( ) ile ve t istatistikleri [ ] ile gösterilmektedir.

Granger Nedensellik Analizi Sonuçları

Bir makroekonomik büyüklük üzerinde, herhangi bir değişkenin etkili olup olmadığı, öncelikle nedensellik testleri ile ölçülür. Bu nedenle sistemde yer alan değişkenlerin birbirini etkileyip etkilemediği; etkilediyse bunun ne oranda olduğu ve nedenselliğin hangi yönde olduğunu bulmak için Granger nedensellik analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 7'da gösterilmektedir.

toplam krediler üzerinde nedensel etkiye sahip değildir.

Sonuç

Ekonomik büyüme, ülkelerin iktisadi manada gelişmesinde çok önemli bir unsurdur. Bunun nedeni, ekonomik kalkınma için ekonomik büyümenin gerekliliğinden ileri gelmektedir. Özellikle Türkiye gibi kalkınmasını tamamlayamamış ülkeler için bu durum olmazsa olmazlardan sayılabilir. Bu sebeple

her ülkenin orta ve uzun dönemli hedeflerinden birisi de, istikrarlı ekonomik büyümedir. Ülkelerin çıktı üretilebilmesi, katma değer oluşturabilmesi ve dolayısıyla reel GSYİH'nın artması için, fiziki sermaye, beşeri sermaye, işgücü ve doğal kaynaklar gibi girdilerin, farklı teknolojik bilgiler dâhilinde ve farklı oranlarda bir araya getirilmesi gerekmektedir. Bu üretim faktörlerinin miktarları ise ancak uzun dönemde arttırılıp, kaliteleri de yine ancak uzun dönemde iyileştirilebilmektedir. Buradan hareketle, sermaye ve sermayeye ulaşılabilirlik ile beşeri sermayenin önemi artmaktadır.

Dolayısıyla sermaye yetersizliği, ekonomik büyüme için önemli bir problemi teşkil etmektedir. Bu probleminin çözümüne bankacılık sektörü, yürüttüğü faaliyetler ile katkı sağlamak ve ekonomik büyümeyi etkileyen pek çok fonksiyonu yerine getirmektedir. Literatürde bu ilişkiyi test eden çok sayıda çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda bankacılık sektörünün ekonomik büyümeye etki ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte bir kısım çalışmalar da ekonomik büyümenin bankacılık sektörünü geliştirdiği sonucuna varmıştır. Bu iki sonuç literatürde sırasıyla arz ve talep öncülü hipotez olarak isimlendirilmiştir.

Çalışmanın amacı; Türkiye ekonomisi için bankacılık sektörü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri ortaya koymaktır. Mevcut literatürde konu ile ilgili yapılan çalışmalar, genellikle finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye yönelik yapılmıştır. Fakat bankacılık sektörü özelinde yapılan çalışma sayısının sınırlı olması ve Türkiye ile ilgili kullanılan değişkenler ve bunların birbirini etkileme yönü bakımından farklılık oluşturma isteği konunun seçilmesinde belirleyici olmuştur. Bu iki önemli iktisadi olgu arasındaki ilişkinin yansımaları ve konu ile ilgili az sayıda çalışmanın yapılmış olması çalışmanın önemini artırmakta olup, literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. Bu bağlamda söz konusu ilişkiler, 2003-2013 dönemi için Eşbütünlük ve Granger nedensellik testi ile analiz edilmiştir.

Çalışmada yer verilen değişkenler (GDP ve OUVTC) öncelikle seviyede daha sonra da birinci farklarında durağanlık testine tabii tutulmuştur. Her iki değişken için seviyesinde yapılan birim kök testleri sonuçları

değişkenlerin durağan olmadığını göstermiştir. Durağan olmayan serilerin farkları alınarak durağan hale getirilmiş ve bu doğrultuda her iki serisinde farkı alınarak yeniden durağanlık testine tabii tutulmuştur. Farkı alınmış serilerin %5 anlam düzeyinde durağan oldukları ADF birim kök testi sonuçlarından anlaşılmaktadır. Bu durum serilerin birinci farkında durağan olduğunu göstermektedir. Johansen eşbütünlük test sonuçlarına göre değişkenler arasında en az 1 eşbütünlük denkleminin var olduğu %5 kritik değerde reddedilemediğini göstermektedir. Her iki test sonuçları GDP ve OUVTC serilerden oluşan sistemde değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisinin olduğunu yani serilerin uzun dönemde birlikte hareket ettiğini ifade etmektedir.

Çıkan test sonuçlarına göre GDP ile OUVTC arasında %7'lik bir ilişki olduğu söylenebilir. Hata düzeltme katsayısının değeri 0.03'dir. Bu sonuca göre orta uzun vadeli toplam kredilerde kısa vadede gerçekleşen sapmaların her üç ayda yaklaşık 0.03 kadarının ortadan kalktığı söylenmektedir. Diğer bir deyişle, uzun dönem dengesi yaklaşık olarak 33 dönem gibi bir sürede tekrar yakalanabilecektir. Granger nedensellik analizinden elde edilen sonuçlar % 5 hata payı ile değerlendirildiğinde, $0.1538 > 0.05$ olduğundan H_0 reddedilir. Yani orta ve uzun vadeli toplam krediler, GSYİH üzerinde nedensel etkiye sahiptir.

Nedensellik testinden elde edilen bulgular bankacılık sektöründen ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisini ortaya koymaktadır. Bu nedensellik ilişkisi, bankacılık sektörünün temel göstergelerinden olan OUVTC'den ekonomik büyümeye doğrudur. Bu durum, bankacılık sektöründeki gelişmelerin ekonomik büyümenin nedeni olduğunu ifade etmektedir. Çalışmada elde edilen nedensellik ilişkisi kredilerden ekonomik büyümeye doğru olduğu için arz yönlü görüşleri destekler niteliktedir. Bu sonuçlara göre, gelişmekte olan ülkelerde bankalarca kullanılan orta ve uzun vadeli kredilerin kullanılması dolayısıyla yatırımların arttığını ve katma değer oluştuğunu buradan hareketle de ekonomik büyümenin olumlu etkilendiğini söylemek mümkündür.

Gerçekte Türkiye'de, bankacılık sektörünün kullandığı krediler vasıtasıyla hem bireysel

ihtiyaçların karşılanmasında önemli bir rol üstlenerek beşeri gelişime katkı sağladığı hem de uzun vadede yatırımlara kaynak oluşturarak üretimi arttırmak suretiyle reel GSYİH'yı attırmada yardımcı olduğu görülmektedir. Beşeri gelişime yönelik faaliyetlerin artması, insan yaşamının kalitesini iyileştirerek, üretim süreçlerinin verimliliğini arttırmaktadır. Diğer taraftan özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki sınırlı sermayenin, ekonomik büyümeyi gerçekleştirecek sektörlere kredi yoluyla aktarılması ekonomik büyümeyi desteklemektedir. Bankalar sağladıkları bu kredilerin dağılması konusunda seçici davranıp, kurumsal anlamda daha güçlü işletmeleri seçmekte ve böylece sermayenin etkin dönüşümünü sağlayarak kişi başına düşen gelirden ve büyüme oranlarında artışa sebep olmaktadır.

Türkiye ekonomisinde yaşanan istikrarın da etkisiyle finansal piyasalarda yaşanan olumlu gelişmeler, ülkeyi uluslararası fon akışında önemli bir durak haline getirmiştir. Bu nedenle dış borç finansmanında, maliyeti düşük etkin kaynak tahsisi dış borcun sürdürülebilirliğine yardımcı olmuştur. Ayrıca dış borç ödemelerinde kamu sektörünün üzerindeki yükün bu yolla hafiflemesi, ülke ekonomisinin gelişimine katkı sağlayacak alanlara yapılacak olan yatırım olanakların artmasını da sağlamaktadır.

Ancak bankacılık sektörü ile ekonomik performans arasındaki ilişki her zaman olumlu seyretmemektedir. Bankacılık sektöründe meydana gelen olumsuzluklar çok kısa sürede ekonominin geneline yayılmakta ve ülkeyi krize sürüklemektedir. Bu nedenle finansal kurumların, finansal serbestleşme politikalarıyla uyumlu hale gelmesi önem taşır. Ülkelerin yaşadığı ekonomik sorunlar, finansal sistemlerin bütünleşmesi sonucu çok hızlı bir şekilde diğer ülkeleri de etkiler. Bu anlamda finansal sistemdeki kırılmalıklar, yaşanan her türlü olumsuzluklar tek bir ülkenin değil, küresel finansal sistemin de sorunu haline gelir. Her ülke de kendi ekonomik gelişmişliğine bağlı olarak krizlerden farklı derecelerde etkilenebilir. Son dönemlerde yaşanan finansal krizler bunu en güzel örneğidir. Türkiye'de bu krizlerden ağır yaralar almış, büyüme oranları negatif değerlerde seyretmiştir. Türkiye'nin karşılaştığı bu krizlerden etkilendiği kısımlar daha çok krediler ve yatırım üzerinde olmuştur. Yaşanan tüm

krizlerde de iç ve dış etkenler birlikte etki etmiştir. Bu durum iyi yönetilemeyen bir bankacılık sektörünün ekonomiler için ne kadar tehlikeli olduğunu ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- AguCletus C.,Chukwu Jude Okechukwu (2008), "Toda and Yamamoto CausalityTests between "Bank-Based" Financial Deepeningand Economic Growth in Nigeria", European Journal of Social Sciences,7(2), s.175-184.
- Akdemir, Ali; Sefer Şener; Özgür Topkaya (2009), "2008 Küresel Krizi: Toplumsal Sorunlar Karşısında Bir Çözüm Olarak Sivil Toplum Kuruluşları", Dernekler Dergisi, Sayı:8, 2009, 24.
- Akpınar, T. A. (2009), "Türkiye'de Ekonomik Krizler 1969-1974-1978 ve 1980 Krizleri", Sinestezi E Dergi, s. 1-17.
- Akyüz, Yılmaz (2003), "TheMaking of The Turkish Financial Crisis",World Development, Cilt: 31, Sayı: 9, p. 1-56.
- Alptekin, Erdem (2009), "Küresel Krizin Türkiye Ekonomisi ile Sanayisine Yansımaları ve Dipten En Az Zararla Çıkış Yolları", AR&GE Bülten.
- Apak, Sudi, ATAÇ, Ayhan (2009), "Küresel Krizler", Avıcol Basım Yayın: İstanbul.
- Aslan, Özgür, KÜÇÜKAKSOY, İsmail (2006), "Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi,4, s.12-28.
- Aslan, Özgür. ve H. L.Korap (2006), "Türkiye'de Finansal Gelişme Ekonomik Büyüme İlişkisi", Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Güz, (17), 1-20.
- Atamtürk, Burak (2007), "Gelişmekte Olan Ülkelerde ve Türkiye'de Finansal Serbestleşmenin İç Tasarruflar Üzerine Etkisi", Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt 23(2), s. 75-89.
- Bastı, Eyüp (2009), "Global Financial Crisis And The Turkish Financial System", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 18, Sayı 2, 2009, 89-103.
- Beck Thorsten vd. (1999), "Finance and the Sources of Growth", World Bank Policy Research Working Paper, 2057, s.1-31.
- Beck Thorsten, Levine Ross (2004), "Stock Market, Banks and Growth: Panel Evidence", Journal of Banking and Finance, 28(3) s.423-442.
- Boratav, Korkut (2002), "Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009", İmge Kitabevi: İstanbul.
- Caporale Guglielmo Maria vd. (2009), "Financial Development and Economic Growth: Evidence from Ten New EU Members" Discussion Paper of DIW Berlin, 940, s.1-39.
- Civelekyüce, Burcu (2009), "Küresel Finansal Kriz ve Türk Bankacılık Sektörü", Leaders, Kasım 2009.

- Çayırılı, Emre (2012), "1995- 2011 Döneminde Faiz Oranı, Döviz Kuru ve İMKB 100 Endeksindeki Gelişmeler", <http://finansomi.blogspot.com/2012/04/1995-2011- döneminde faiz-oran-döviz.html> (10.08.2013).
- Çolak, Ö. Faruk(2009), "2008 Krizinin 1929 Krizi ile Benzerlikleri Üzerine Bir Analiz", Tisk Akademi Özel, Sayı:2, 2009.
- Demir, F; A. Karabıyık; E. Ermişoğlu; A. Küçük (2008), "ABD Mortgage Krizi", BDDK, Ağustos 2008, 8.
- Demirhan Erdal vd. (2011), "The Direction of Causality between Financial Development and Economic Growth: Evidence from Turkey", International Journal of Management, 28(1), s.1-19.
- Erdoğan, Niyazi (2002) "Dünya Ve Türkiye'de Finansal Krizler", Yaklaşım Yayınları: Ankara.
- Eren, Aslan ve Bora Süslü (2001), "Finansal Kriz Teorileri ışığında Türkiye'de Yaşanan Krizlerin Genel Bir Değerlendirmesi", Yeni Türkiye, Sayı: 41, Yıl: 7, Eylül-Ekim, ss. 662-674.
- Ertuna, Özer (2003), "Krizler ve Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu ", İstanbul Sanayi Odası Dergisi, Ağustos 2003.
- Ertunç, Mehmet Ali (2010), "Türkiye Ekonomisi Temel Makroekonomik Göstergeler", Hazine Kontrolörleri Derneği Dergisi, Sayı: 5, s. 17.
- Fırat, E., (2008), "Türkiye'de 1980 Sonrası Yaşanan Krizler ve Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının Değerlendirilmesi," Stratejik Araştırmalar Dergisi.
- Hondroyannis George vd. (2005), "Financial Markets and Economic Growth in Greece, 1986-1999", Journal of International Financial Markets, 15(2), s.173-188.
- Levine Ross, Zervos Sara, (1998), "Stock Markets, Banks and Economic Growth", The American Economic Review, 88(3), s.537-558.
- Levine Ross, (2004), "Finance and Growth: Theory and Evidence", Nber Working Paper-Series,10766, s.1-116.
- Mangır, Fatih (2006), "Finansal Deregülasyonun (1989-2001) Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 16, s. 459-472.
- Melvin, Michael, TAYLOR, Mark P. (2009), "The Global Financial Crisis: Causes, Threats and Opportunities. Introduction and Overview", Journal of International Money and Finance 28, 2009, 1243-1245.
- Özcan, Burcu, ARİ, Ayşe (2011), "Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Bir Analizi: Türkiye Örneği", Business and Economics Research Journal, 2(1) , s.121-142.
- Öztürk, Melda (2005), "Sermaye Birikiminde Zorunlu Bir Uğrak Olarak Kriz," Kapitalizm ve Türkiye I. haz. Ercan, Fuat; Akkaya, Yüksel; Türk Sosyal Bilimler Derneği, Dipnot Yayınlar: Ankara.
- Parasız, İlker (1999), "Modern Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü", Ezgi Kitabevi: Bursa.
- Report, G. F. (2013), "Rethinking the Role of the State in Finance", Washington, D.C: World Bank.
- Serdengeçti, S., (2002), "Şubat 2001 Krizi Üzerine Düşünceler: Merkez Bankası Bakış Açısından Çıkarılacak Dersler", Uluslararası Ekonomi Konferansı.
- Somçağ, S., (2007), "Türkiye'nin Ekonomik Krizi: Oluşumu ve Çıkış Yolları", (2.Baskı), 2006 Yayınevi: İstanbul.
- TCMB (2008), "Dünden Bugüne Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası", http://www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/dundenbugune_TCMB.pdf, 20.07.2013.
- Tsuru, Kotaro (2000), "Finance and Growth: Some Theoretical Considerations and a Review of the Empirical Literature", OECD Economics Department Working Papers, 228, s.1-54.
- Ünalmiş, Deren (2002), "The Causality Between Financial Development and Economic Growth: The Case of Turkey", Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- Webb Jan P. Vd. (2002), "The Effect of Banking and Insurance on the Growth of Capital and Output", 2002 <http://rmictr.gsu.edu/Papers/WP02-1.pdf> (14.09.2013).
- Yılmaz, Koray R. (2005), "Türkiye'de Kapitalizmin Gelişim Evreleri: Sermaye Birikimi – Sınıf Merkezli Bir Çerçeve," Kapitalizm ve Türkiye I. Türk Sosyal Bilimler Derneği, Dipnot Yayınları: Ankara.
- Yiğitoğlu, A. İhsan (2005), 2001 Krizi Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinin ve Bankacılık Sektörünün Değerlendirilmesi, Sosyo Ekonomi (Ocak-Haziran), s.119.
- Yülek, Murat A. (1997), "İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine", Hazine Dergisi, Sayı 6, s. 89-103.
- Web: www.tcmb.gov.tr, 28.05.2013.
- Web: <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, 12.04.2013.